

2022 – 4

HOLLANDS Maandblad

Eén van de keien – met een datum, hun namen en een roze fluohart – verbrijzelt het koepetraam van de badkamer

Sarah Andrea Desplenter

Het kapitalisme maakt de mens niet verstandig, rationeel of wijs, maar onverschillig voor seksisme en misogynie

Philip Huff

als een kleine genade hoor je nog wat vogels en kogels, kogels, die hoor je hier genoeg, daar blijft maar vraag naar

Edwin de Groot

Delphine Lecompte schrijft een brief aan **Tom Waits**

HOLLANDS Maandblad

INHOUD NO. 4 – 2022

drieëzestigste jaargang • nummer 893

april 2021

Opgericht in 1959 door K.L. Poll.

www.hollandsmaandblad.nl

Charlotte Goulmy – Deze maand

Delphine Lecompte – Oden aan vooral dode idolen – IIII

Edwin de Groot – Gedichten

Jan Prins van Hanning – Ook vreemde eenden zijn het omzien waard

Marc Tritsmans – Gedichten

Sarah Andrea Desplenter – Vandaag leren we over de hond

Froukje van der Ploeg – Gedichten

Alexander Rinnooy Kan – India

Hannie Groen – Gedichten

Philip Huff – De terreur van de meeropbrengst

Tekeningen Berry de Haas

Auteurs in dit nummer

Colofon

Deze maand

Charlotte Goulmy

‘Hoe langer het voorbij is des te leuker lijkt het leven dat ik had.’ Meer dan dertig jaar geleden overleed schrijfster-columniste Renate Rubinstein in de verwachting dat, op een goeie dag, een biografie van dat ‘leuke leven’ zou verschijnen. Haar opmerking klinkt welhaast als een aanmoediging. Dat is niet onbegrijpelijk... welke waaghals zou dat herculische project op zich willen nemen? Misschien is een doodgewoon mensenleven in West-Europa ten tijde van de twintigste eeuw, met onder meer twee wereldoorlogen, een Holocaust en turbulente decennia van sociale ommezwaaien en ontwrichtingen, al stof voor een metertje memoires. Voor een sprankelend half-Joods meisje dat haar vader verloor aan de concentratiekampen, dat de Duitse bezetting en de Hongerwinter overleefde en zich later ontpopte tot de meest gelezen columniste van Nederland (benevens bestsellerauteur), dat polemieken uitvocht zonder tal en zich mengde in de meest uiteenlopende publieke discussies en affaires, mag een biograaf dus wel de tijd nemen. (Maar ruwweg drie decennia had zelfs Mandela wat overdreven gevonden.)

In 1992 begon Ileen Montijn aan Rubinsteins biografie, vol goede moed, maar zonder medewerking van de familie-Rubinstein, wat op en duur het project de das omdeed. Paul Damen publiceerde in 1993 een minibiografie. Weer een jaar later begon Hans Goedkoop aan een biografie, dit keer met medewerking van erven en uitgeverij. En toch verschijnt er de komende jaren geen volwaardige biografie, naar het zich laat aanzien.

Nu, in 2022, krijgt u vier biografische essays over Renate Rubinstein toegezonden met uw favoriete tijdschrift. Is dit boekwerk dan wel te bestempelen als een volwaardige biografie, waarmee die ‘goeie dag’ voor Rubinstein is aangebroken? Nee. Hoe moet u het dan bezien? Als een

geschenk van een dankbaar *Hollands Maandblad* aan haar lezers, die in weerwil van moderniteiten en trends zich hun maandelijks portie niet-rendabele, avantgardistische literatuur niet laten ontzeggen? Als een heropleving van de fameuze *Hollands Maandblad*-reeks, waarin werk verscheen van onder anderen Jan Pen en Leo Vroman? Of eerder als een aanzet tot een opzet van een biografie, op basis van een incomplete verzameling egodocumenten, geschreven door een docente Frans die op Rubinstein haar leven en werk zou willen promoveren? U bent niet van gisteren, u raadt het al: dit boek moet u beschouwen als al die zaken.

Bovenal is dit boekwerk een ‘opfriscursus’, een poging om Rubinsteins stilistische bril (‘Vrienden meubileren het landschap’), haar boerenwijsheden (‘Waar verbluftheid was zal wijsheid komen’), genadeloze zelfspot (‘Mijn sterkste punt is logisch nadenken, achteraf’) en treffende inzichten (‘Aan de kwaliteit van de pers kun je de mate van democratie afmeten’) te bevrijden van een decenniadikke stoflaag, met als als climax uw hartenkreet: verrek, ik mis haar!

lees het nieuwe nummer

Vandaag leren we over de hond

Sarah Andrea Desplenter

Ik was Dr. Oetkerpizza's aan het kiezen toen ze naast me kwam staan. Natuurlijk herkende ik haar onmiddellijk, maar ik negeerde haar. Ik had tijd nodig.

'Marcel? Weet je nog wie ik ben?

Nog steeds die hese fluisterstem. Van een aan keelkanker lijdende souffleur, zei mijn moeder.

Ik knikte en pakte twee pizza's, met spinazie, en met ananas. Ik moest nog een derde kiezen, omdat Joyce een vriendin zou meebrengen, een die ik 'absoluut' moest leren kennen.

'Slechte herinneringen,' zei ze, 'ik weet het. Ik denk er veel aan de laatste tijd, en nu zie ik je hier. Dat is een teken. Ik heb iets goed te maken.'

We staarden naar de pizza's.

'Hawaiï, ik hou niet van ananas op een pizza,' zei ze. 'Mag ik je een koffie aanbieden?'

Dan moest ik die pizza's terugleggen en het was al vier uur en ik moest mijn kamer nog opruimen, verse lakens leggen. Ik wilde geen slechte indruk maken: alles kan afhangen van een kleine vlek. Soms is een minuscule vlek genoeg om mensen af te schrikken. Niet een vlek te midden van andere vlekken, op een garagistenoverall, een slachterschort, een sproetengezicht, maar een individuele vlek op een blouse, tegelvloer, kussen, in het oogwit; dan eist de vlek aandacht, dan gaan we fronsen, misschien deinzen we zelfs achteruit. *Deze vrouw wil iets goedmaken.* Nieuwe lakens, want de vriendin van Joyce moet me onbe-

vangen tegemoet treden. Joyce noemt haar ‘de perfecte match’. Ze wil mij niet, dus blijft ze voor me zoeken. Een zoektocht als boetedoening.

‘Het hoeft niet lang te duren, maar ik kan je niet zomaar laten gaan,’ drong ze aan, en pakte mijn mouw vast. ‘Het is belangrijk voor mij.’

Leeftijd speelde een rol. Wanneer een vrouw van bijna zestig je bij de mouw grijpt, kan je je als tweeëntwintigjarige niet zomaar losschudden.

In dat warenhuis was een koffiebar, daar zaten we tegenover elkaar.

‘Je vindt het misschien vreemd dat ik er nog mee zit,’ zei ze.

Zo vreemd vond ik het niet. Ze was een eind in de veertig toen ze die klas binnenkwam, min of meer volwassen, toch.

Ik vroeg of de hond nog leefde, wat weinig waarschijnlijk was. En inderdaad, de hond was al acht jaar dood.

Maar het ging niet alleen over de hond.

Het was een oude geschiedenis, van een jaar of twaalf geleden. En vroeger nog, in de bloedbanen en hartslag van mensen die niet deugen, en lang daarna in de herinnering van wie het beging, van wie het onderging.

Mijn moeder verlaat mijn vader. We vertrekken naar een huurhuis aan de Maalse Steenweg. Op de dag van de verhuizing ligt mijn vader dronken op bed in zijn werkkamer. Hij roept onze namen – Marcel! Juliette! – en huilt. Hij sukkelt naar het balkon om zijn lege flessen in de vijver te keilen.

‘Michelle, je kan die man toch niet alleen laten,’ zegt de buurvrouw die van haar fiets is gestapt. ‘*Salope!*’ roept mijn vader, ‘*Connasse! Judas!*’

Mijn moeder negeert de buurvrouw en negeert de verwijten. ‘Excuses voor de overlast,’ zegt ze met verkrampt gezicht tegen de verhuizers die zich geen raad weten. Misschien heeft ze toen gearzeld.

‘*Machine, Machin, Putain!*’

Op de stenen vijverrand spat een fles uiteen – en nog een. Na de flessen volgen de keien die onze terrassen versieren. Ooit op Noord-Franse stranden geraapt door twee verliefde mensen. We hebben veel terrassen,

verbonden met buitentrappen. Het huis van glas en beton is de trots van mijn vader. Eén van de keien – met een datum, hun namen en een roze fluohart – verbrijzelt het koepelraam van de badkamer. Van de zenuwen stappt een verhuizer met een doos boeken in de vijver. Pas op voor de scherven, zegt mijn moeder.

‘Michelle! Bordel!’

Wanneer alles is ingeladen, moeten we Juliette zoeken. Ze heeft zich verstopt in het kippenhok. Maar mijn moeder zegt dat een oude man die drinkt niet voor een kind kan zorgen.

Intussen heeft mijn vader zich voor de verhuiscamion gelegd. Hij is half bewusteloos en er loopt slijm uit zijn mond. Twee verhuizers slepen hem naar binnen.

Mijn moeder is niet altijd harteloos geweest. Op een dag heeft bitterheid haar bevangen. Zo is het gegaan en nooit kunnen we het wissen.

Wanneer ik die avond met de fiets mijn rekenboek haal, zit mijn vader met een braadkip op schoot voor de televisie. Hij scheurt de kip uiteen en gooit een vleugel naar de nieuwslezer. Kom hier, zegt hij, en klemt mijn hoofd vast tussen vettige handen. ‘Zorg voor Juliette. Asjeblieft, zorg voor Juliette’.

Daags na de verhuizing schrijft mijn moeder IK LEEF EINDELIJK LEEF IK in haar dagboek. En op de volgende bladzijde *JE VIS ENFIN JE VIS*. Wellicht is haar affaire met Didier Hoornaert dan al bezig.

Willem, de jongste zoon van Didier zit in het eerste leerjaar, de klas van Juliette. Mijn moeder en Didier hebben elke dag veel te bespreken aan de schoolpoort. Ochtendlijke voorbeschouwingen, avondlijke bespiegelingen.

Ze heeft een nieuwe look – stoer kapsel, blouson met ritsen, boots – en haar ogen schitteren. Ze wordt hoofdlector Franse letterkunde, begeleidt leesclubs, gaat naar jazzconcerten en bijeenkomsten van cultu-

rele verenigingen. Alle vrouwen haten haar en alle mannen haten haar, behalve Didier Hoornaert, natuurlijk. En mijn vader.

In de weekends logeren we bij hem. Hij wil geen regeling: hij wil dat ze terugkomt. De ooit door haar aanbeden Proust- en Mallarmé-kenner heeft vlekken op zijn trui en een baard vol kruimels. 's Nachts eet hij rijstwafels met honing. Onze handen plakken aan de klinken.

De kippen zijn ontsnapt, het poortje staat open; de vijver ligt vol flessen; de bamboe schiet hoog op, de klimop woekert. Hij geeft ons geld voor snoep en pizza's van het supermarktje aan de Brieversweg en zegt dat we goede kinderen zijn, ook al houden we het wisselgeld.

Tijdens die weekends beginnen de spelletjes. We spelen klasje in de kelder waar het schoolbord staat. Ik ben de meester. Eerst spelen we gewoon klasje, maar dan moet ik Juliette straffen.

Op een zaterdagavond rijdt mijn vader naar de nachtwinkel en komt een paar uur later terug zonder wijn en zonder auto. Zijn voorhoofd bloedt, hij is een espadrille kwijt en hij braakt voor mijn voeten. Mijn moeder komt, geëscorteerd door de politie. Ze bellen de hulpdiensten en we laten hem achter, op de tegelvloer van de inkom. Misschien zag ik haar twijfelen.

Intussen raakt de romance met Didier in tweede versnelling. Ze maken boswandelingen. Soms komt hij het huis in, voor koffie, dan houden ze elkaars hand vast. Niet voortdurend – maar toch. Hij probeert sympathiek te doen, maar is het niet, hij kan het niet verbergen. Hij heeft een dikke kop en stelt vervelende vragen over de natuur. Over het herders-tasje en de dracht van de eekhoorn.

Hij is vriendelijker met Juliette dan met mij. Ze zijn altijd vriendelijker met Juliette. Wanneer ze hem een tekening van de kermis toont, prijst Didier haar 'coloriet', ook al heeft hij aanmerkingen op het perspectief – hij kan het niet laten. Verder vindt hij twintig euro per kind voor de kermis te veel. 'Michelle, Michelle, wat ben je toch een verwenertje.'

's Avonds doe ik Juliette zweren dat hij niet zal slagen in zijn opzet, dat hij geen verdeeldheid zal zaaïen. 'Wij horen samen,' zeg ik. 'We hebben alleen elkaar – en je zal doen wat ik zeg.'

Wanneer de vrouw van Didier hun zoon naar school brengt, heeft ze het op ons gemunt. Nicole is de vrouw die me zojuist vastgreep voor het diepvriesvak met de pizza's. *Jij zit met iets Nicole, maar van mij weet je niets.* Vanaf de speelplaats voert een pad naar de klassen. Ze loopt altijd achter ons, of kruist ons, met of zonder Willem; ze heeft ons altijd in het vizier, we kunnen niet ontsnappen aan haar toorn; ze verspert de weg aan de poort. Mijn moeder neemt het niet ernstig en noemt haar Nicole de Trol, omdat ze zulke korte beentjes heeft – maar Juliette is bang. Die vrouw heeft het kwade oog, zegt mijn beste vriend Jonas. Wanneer mijn moeder ons niet brengt, moet ik meegaan tot in de klas van Juliette en wachten tot de praatronde begint.

Ik ben haar beschermer, in het weekend zal ze dankbaarheid moeten tonen.

Een paar keer komt Nicole mijn moeder bezoeken. We luisteren op de trap. Mijn moeder spreekt van vriendschap en zielsverwantschap, Nicole spreekt van gezinsgeluk. Het is niet verzoenbaar. Een duel om Didier Hoornaert. Voorlopig blijft hij bij zijn gezin. Voorlopig zitten wij met onze moeder in de Maalse Steenweg. En gaat mijn vader kapot in het boshuis.

Vanaf half november begint elke klas het eindejaarsfeest voor te bereiden. Het vierde leerjaar zal de Sneeuwkoningin opvoeren. De juf leest het verhaal voor. Het rovermeisje met mes en rendier spreekt tot mijn verbeelding, die rol is voor het wildste meisje van de klas; Jonas zal de wijze boskraai spelen; ik word figurant.

Die dag weten we het zeker: Didier Hoornaert is de Sneeuwkoningin. 'Hij heeft je moeder betoverd, hij heeft haar behekt,' zegt Jonas.

‘Je weet toch hoe ze vroeger was? In haar ogen is de ijs splinter geboord waardoor ze het goede niet meer ziet, en haar hart is doodgevroren.’

Jonas kent mijn hart niet, hij weet niet van de weekends. Dan sluit ik Juliette op in de kelders, waar het ruikt naar schimmel en steengruis. Boven staat de televisie luid en snurkt vader. Ik sluit haar op en wacht op de trap, tot ze me smeekt haar te troosten. Ze is het meisje met de zwa-velstokjes, wanneer ze halfdood is, wrijf ik haar warm. In een weeshuis wacht ze op adoptie, niemand wil haar, ze kust mijn handen en ik kies. Ze is een slavin en knielt voor de koning. In het asiel de zwerfhond die zachtjes jankt en likt. Een aangespoelde vluchteling, gered in ruil voor haar leven. In Petit Bateau.

Wanneer de ouders in de feestzaal zitten voor de kerstshow, en elfen, poolsterren, pinguïns, ijsbloemen en eskimo’s de speelplaats oversteken, strompelt mijn vader door de poort. Een bleke, verwilderde man in trainingspak en sandalen rukt kerstmutsjes en baarden af en gooit ze in de lucht. Hij bemachtigt een toverstafje en geeft me een tik wanneer ik hem wil tegenhouden. ‘Onnozel ventje, onnozel ventje,’ en nog een tik. In piepschuimpak, als poortwachter van de Sneeuwkoningin, ben ik inderdaad een onnozele verschijning. Drie gestroomlijnde vaders snellen toe om hem van het domein te schoppen.

Alles is kapot.

Mijn moeder heeft niets gemerkt, ze zit in de zaal met glazige ogen. Naast zijn vrouw, vanaf de tweede rij, kijkt Didier achterom en stuurt signalen.

Inderdaad, ze is behekst. Ze ziet niet dat Juliette struikelt, de pasjes niet kent, aarzelend heen en weer wiegt in een veel te mager elfjeslijf. Zagen jullie het ook niet goede ouders, brave mensen die dronkaards van de speelplaats weren? Ik zag het en dacht aan het weekend, aan de kelders. Armzalig schepseltje in Petit Bateau.

Het is nu lente, seizoen van wekelijkse boswandelingen. De verliefde lach van mijn moeder, rode wangen, bosboeketten en pastorale observaties – de specht, de beek, de voren van de akker – en alles wat ze niet vertelt, lees ik in haar dagboek.

Weekends met vader. Hij wiegt op de schommel met een domme grijns die uitloopt op een schaterlach, gevolgd door een huilbui. *We waren zo blij met jullie*. Hij valt van de ladder wanneer hij een lamp vervangt. Een luchtballon drijft voorbij, we kunnen de branders horen, hij belooft een luchtballon. Het is snikheet, hij belooft een zwembad. Ruiters draven langs, hij belooft een paard. Een wandelaar met hond, hij belooft een hond. Hij ligt op de wc-vloer, in zijn vuil: we helpen hem naar de badkamer. Achteraf schaamt hij zich en bakt een omelet.

Bateau, zo noemen we het. We spelen Bateau.

Moeder koopt degelijk ondergoed. Juliette in streepjes, wit-rose of wit-blauw, veel schattiger dan de kindjes van de reclameborden – ook al lacht ze nooit.

In de kelder met haar rug tegen de muur. Armen en benen gespreid, in een contour van groen krijt. Er is ook de pasvorm van de hond, op handen en knieën; van het weeskind, geknield. Maar dit is de slavin. Straks ben ik handelaar en koper. ‘Niet bewegen,’ zeg ik voor ik de deur op slot doe. Het staat in drukletters op het bord. Straks koop ik haar vrij.

Dan ben ik in de woonkamer waar mijn vader in halfslaap naar snooker kijkt. Of ik een pizza wil halen. ‘Waar is Juliette?’ vraagt hij. Ik weet het niet, moet ik dan altijd voor haar zorgen? ‘Ja, altijd,’ zegt hij en valt in slaap.

In de winkel koop ik ook zure beertjes.

De handelaar-koper daalt de trap af met touw en bamboestok. Hij wacht tot hij gehuil hoort. Ze staat nog in de vorm. Goed zo. De handelaar met stok prijst de waar, de koper twijfelt, de slavin snikt. Dan neemt de goede koper het meisje mee, aan het touw. Naar mijn kamer.

Daar geef ik kusjes op de striem in haar hals. Wrijf haar warm onder de dekens. Kom hier. Wil mij. Ze krijgt de zure beertjes. Soms vallen we in slaap.

Juliette met een vreemd stemmetje. Ze tekent niet meer. Op een dag gaat ze naar school op pantoffels, in pyjama. Er wordt een beetje gelachen. Heb je ook gelachen Nicole? Waar waren al die goede ouders? *Zorg voor Juliette. Asjeblieft, zorg voor Juliette* – de smeekbede van een dronkaard.

Ik heb het beloofd, maar ik deed het niet goed.

Geen rekening is betaald en mijn vader moet nu ook verhuizen, naar een appartement. De nieuwe eigenaars hebben haast, ze willen het huis in orde brengen tijdens de zomervakantie. Wanneer ik ga kijken, is de container bijna vol – kleren, gordijnen, oude fietsen, gebarsten bloembakken, rubberlaarzen, kindertekeningen, een prikbord met wensen, roestig tuingerief, de lessenaars, het schoolbord met de letters NIET BEWEGEN naar beneden, een springtouw, een verjaardagskroon.

Het huis met de terrassen en de kelders is nu van andere kinderen. De vormen in groen krijt zullen ze niet begrijpen. Mijn coloriet, mijn perspectief.

Juliette heeft de verhuiscontainer niet gezien, ze is voor de eerste keer opgenomen. Ik heb haar doen zweren en ze heeft gezworen. Ik waak over onze geheimen.

In de vijver zaten kikkervisjes gevangen in de flessen.

Een jaar na onze verhuizing verkast Didier Hoornaert naar de Maalse Steenweg. Op de eerste dag zet hij een foto van zichzelf op de schoorsteenmantel.

In bed bidt Juliette tot de koeien. In de inrichting is ze zeven geworden. Ben je blij dat je terug bent? Naast ons echte huis lag een koeienwei. Onbewogen staarden ze naar de slaapkamerramen. Vanuit het bed

zwaaiden we naar onze massieve beschermgoden, in het glinsterende ochtendgras, in de paarse avondnevel.

Ze hebben ons niet beschermd tegen de Sneeuwkoningin.

Ze hebben Juliette niet beschermd tegen mij.

Soms wil ik goed zijn. Dan wil ik samen een Legohuis bouwen of naar *The Lion King* kijken. Van een aanraking maakt haar angst Bateau. Het kan nooit meer gewoon worden.

Onze vader, een oud ventje dat drinkt en beeft, alleen in een appartement. Ooit zat ze op zijn schoot, klauwde kraaiend in zijn baard, samen luisterden ze naar de vogels. We zijn hem kwijt; en de koeien, de terrassen, de bosanemonen, het vingerhoedskruid. *We waren zo blij met jullie.*

Ouders vragen:

Hoe gaat het met je vader? We zien hem hier nooit meer.

Waar woont hij nu?

Ik zag je vader in de nachtwinkel van Sint-Michiels. Is hij verhuisd?

We mijden Didier Hoornaert. Het avondmaal is een beproeving. Wanneer hij de borden opschept, moeten we ‘dank u’ zeggen. Zijn armhaar is weerzinwekkend. Juliette krast met haar nagels in het tafelblad en heeft een kale plek op haar hoofd. Blonde haren glinsteren in de badkamermat.

We hebben geen kelders meer. Maar soms test ze me, fluistert ‘Bateau’, met alleen een hemdje en een broekje aan.

In de kring van het tweede leerjaar zegt Willem Hoornaert dat de moeder van Juliette zijn vader heeft afgepakt, maar dat hij het niet erg vindt. Willem is opgelucht dat wij er nu mee zitten.

In november komt Nicole Hoornaert, de vrouw die hier tegenover me zit, het tweede leerjaar binnen met de hond van Willem. Op uitnodiging van de juf.

De hond is een paar keer met Didier binnengekomen, Juliette en de hond hebben op het koertje gespeeld. Wanneer hij in de klas kwispelend

naar Juliette loopt, geeft Nicole een ruk aan de leiband. Ook van Willem mag Juliette de hond niet aanraken. De vader mag ze hebben, van de hond moet ze afblijven

En terwijl de juf alles uitlegt over de hond – geschiedenis, voortplanting, karakterkenmerken, voeding en parasieten – staart Nicole Hoornaert mijn zusje aan. Anderhalf uur lang. Zonder één ander kind aan te kijken.

De volgende dag gaat Juliette niet naar school, ze wil terug naar de inrichting.

Daar zit het Kwade Oog nu mee. Zoals ijdele mensen overschat ze haar schuld.

Ik ken de mijne. Jij was de buitenwereld Nicole. Ik was haar andere helft.

Tegen de kerstdagen begint Didier Hoornaert aan gezinsnostalgie te lijden. Hij gaat terug. In januari is Willem van school veranderd en noemt mijn moeder Didier een ‘faux pas’.

Juliette, dit verhaal is voor jou.

Juliette, je wil me niet meer zien.

Hoelang duurde Bateau? Je angst was mijn verlangen. Verlangen naar het plekje in je hals waar ik mijn neus in drukte, naar je ribbetjes die ik bespeelde tot je weer lachte, naar je voeten die ik warm wreef, naar onze kluwen. Dacht je dat ik niets nodig had? Wie heeft gezorgd voor mij?

Juliette, ik ben maar half.

‘Ik wilde je zus bezoeken, maar ze lieten me niet toe,’ zei Nicole Hoornaert met die huiveringwekkende keelstem. ‘Ze mag geen bezoek ontvangen. Ik wilde haar zeggen dat het me spijt, ik zal het mezelf nooit vergeven.’

Je koos de verkeerde biechtvader, Nicole.

‘Het was geen goed idee om met die hond de klas binnen te komen. Om haar zo bang te maken,’ zei ik. ‘Maar ja, ze was een zorgenkind.’

‘Ik was mezelf niet, ik was wanhopig.’

‘Soms,’ zei ik, ‘soms is het sterker dan onszelf.’

Ik wil de vriendin van Joyce niet. Ik koop geen derde pizza. Ik wil Joyce, ze heeft de zwarte droevige ogen van het rovermeisje. Ik ben het rendier en vertel mijn geheim en sidder wanneer Joyce een mes over mijn keel laat glijden. Alleen aan Joyce zal ik het kunnen vertellen. Dan zal ze me willen. Tussen besmeurde lakens.

lees het nieuwe nummer

Tracheotomie

Froukje van der Ploeg

Hoe kijk je naar een lichaam dat het misschien niet haalt, denk je aan de wachtende uren op trams treinen, vliegtuigen, winderige pleinen, de trage tijd in een bed of juist de dingen die beter bleven hangen.

De ontmoeting aan een waterkant, hoe haar viel langs een sproetig gezicht en het moment dat vingers huid raakten, vergeet het toeval dat verkeerd viel de percentages van een blikseminslag.

Zeg nooit dat het goed komt. Vraag wat iemand deed die dag, vertraag een hartslag. Open een hals voor ademhaling.

Harmonica

We vouwen het huis waar je geen bomen deelt
met buren uit, vouwen kasten uit, servies dwarrelt
als een vlinder naar andere huizen, banken zoeken
nieuwe vloeren om op te staan, kussens handen
om beklopt te worden, opgeschud, bestek afgewassen
in monden gestopt, muren om aan te hangen.

We kijken hoe potten aarde uit zich schudden, dieren
onrustig zoeken naar verdwenen slaappleatsen.

Wij trekken behoedzaam onze jas van steen van ons af.

Plakken het uitzicht van elk raam in ons geheugen.
Aaien de dieren bevoelen de stenen, de warmte
aan de buitenkant aan het einde van de dag
de binnenkant kalmerend koel. Knippen munt
voor de thee in kopjes die achterblijven.

Belofte

Langzaam krijgen we dezelfde temperatuur
de laag storm buigt af en wat stug voelde
glijdt het bed uit. Zijn stem klinkt eindeloos
wakker in de slapende stad die beeft
onder de gevallen bomen, wortels tilden
bankjes op en ik denk aan de blauwe stof
om zijn huid onder een vrachtwagen
een blonde zomerdag op een eiland
het orgaan met achtduizend uiteinden
zwelt op en verdrukt mijn gedachten
neemt me over, neemt hem over en besloot
dat ik de deur opende aan de rand van de nacht

Menno zou nu een oneindig verheven zin

Hij gooit een raam open voor zuurstof en zegt
dat ik geduld moet hebben. Zijn ochtend
en mijn nacht tot de herhaling van beweging
mijn hoofd sluit en dwingt tot focus
dit moment en ik denk niet dat de dagen
vanaf nu zo zullen lopen, alleen dat deze dag
zachter begint dan de dag ervoor.

Magic wand

Een jongen die eilanden verplaatst
rotsen in kleine stukjes breekt, opzuigt
ergens anders weer opbouwt belooft
zijn elfenoortjes tussen mijn dijbenen
te leggen, ik vraag me af of de opnieuw
opgebouwde rots dezelfde is, de elementen
zijn niet veranderd, verkleind om te verplaatsen
hooguit, vissen ergens anders heen getrild

zou je zo ook een planeet kunnen maken
een kern spuiten van hitte, dat laten stollen
tot er een korst ontstaat en daar zee op spuiten
als slagroom duinen met toppen

De jongen ondertussen laat iets anders
trillen op mijn lichaam, op dat deel
dat me steeds vaker overneemt
laat oceanen ontstaan, warmt kernen op
tot water vanaf de wortels naar beneden daalt.

lees het nieuwe nummer

De terreur van de meeropbrengst

*Of hoe vrouwen gratis werken,
van neolithicum tot kapitalisme*

Philip Huff

I.

Dankzij het succes van de ‘grotegeschiedenisauteurs’ van de afgelopen decennia – denk aan David Christian, Yuval Noah Harari, Jared Diamond en Gerda Lerner – is vrijwel iedereen bekend met de belangrijkste elementen van het ‘grootschalige verhaal over wie we zijn en waar we vandaan komen’¹ (aldus de immer bescheiden Harari). Deze overzichtelijke vergezichtvertellingen comprimeren vele, complexe verhalen en gaan vaak stilletjes voorbij aan de problematischere historische materie, die als minder bekend geldt. Daarnaast worden nog dagelijks nieuwe elementen ontdekt die het ‘grote’ historische verhaal van kanttekeningen voorzien, zo niet herschrijven. Televisieprofessor des vaderlands Maarten van Rossem bracht in 2007 *Geschiedenis in het groot* uit, een audiocollege waarin hij de toenmalige stand van zaken besprak. Ik schrijf ‘toenmalige’, omdat Van Rossems opmerking dat de neanderthalers (robuuste jagers-verzamelaars met een zwaar skelet) ‘het loodje hebben gelegd’,² dat wil zeggen: geen nazaten kennen en voorgoed van de aardbodem waren verdwenen, inmiddels alweer is achterhaald: 1,8 tot 2,6 procent van het DNA van moderne mensen buiten het continent Afrika is direct afkomstig van deze menssoort. Met andere woorden, veel mensen stammen niet alleen af van hun concurrenten, maar ook van de neanderthalers zelf. (Jazeker, de homo sapiens en de

neanderthaler hadden geslachtsgemeenschap. Aan romantiek geen gebrek, berenvellen en kampvuren alom, en tijd te over.³⁾

En dat is tenminste een gelegd stukje van de historische puzzel. Talloze andere ontbreken. Van sommige stukjes weten we dat ze missen (*known unknowns*, om maar even leentjebuurt te spelen van wijlen Donald Rumsfeld), van andere hebben we geen flauw idee (*unknown unknowns*). Zo is de tijdlijn voor het ontstaan van de vroege moderne mens nog steeds onduidelijk. Lang werd aangenomen dat de moderne mens tweehonderdduizend jaar geleden in Oost-Afrika ontstond, maar in 2017 werden in de buurt van Marrakesh resten ontdekt van moderne mensen van zo'n driehonderdduizend jaar oud. Terug naar de puzzelafel, aldus.

Een ander ontbrekende stukje is de oorsprong van de socio-economische ongelijkheid tussen man en vrouw in talloze maatschappijen in uiteenlopende – lees: van elkaar geïsoleerde – delen van de wereld. Dat stukje laat zich nog niet leggen, evenmin is duidelijk of deze universele ongelijkheid dezelfde oorsprong kent. Evengoed kan de verkenning van een mogelijk antwoord worden gehinderd doordat de 'mannelijke' 'overwinnaar' vaak de geschiedenis schreef, wat maakt dat de stukjes zich soms lastig laten opsporen. Wie desondanks iets zinnigs wil proberen te zeggen over de man-vrouwverhoudingen onder het kapitalisme, over waarom mannen op zoveel plekken 'meer waard' zijn dan vrouwen, over welke mechanismes en processen en verbanden daaraan ten grondslag liggen – in dit geval tussen het patriarchaat, seksisme of misogynie – dient dan ook allereerst het *male-default thinking* van de geschiedschrijving onder de loep te nemen. Diegene zal zich op (de positie van) de vrouw in het geschiedenis-in-het-groot-narratief moeten oriënteren. (En diegene behoort te beseffen dat de term 'vrouw' een complexe is, een genderidentiteit als construct; in dit stuk gaat het over het construct 'vrouw' onder het neolithicum, patriarchaat en kapitalisme, gebaseerd op biologische verschillen en culturele toedichtingen.)

Martin Hägglund is ambitieus. Deze Zweedse auteur is filosoof en hoogleraar literatuurwetenschap aan Yale, geen historicus, maar niettemin beoogt hij in *This Life: Secular Faith and Spiritual Freedom* als nauwgezet lezer van onder meer Aristoteles, Augustinus, Dante, Mill, Hegel, Marx en Keynes de belangrijkste elementen te beschrijven van de grote menselijke oorsprong en geschiedenis. Hägglund beoogt door die filosofische lens de genealogie en effecten van de grote verhalen van religie en kapitalisme te analyseren om de tegenstrijdige of kwalijke gevolgen te duiden en uit te filteren. Zo overstijgt hij in ambitie die van de historicus: de Zweed wil ook vormgeven hoe deze menselijke verhalen verdergaan; hij wil een nieuwe weg inslaan, een nieuw verhaal maken, dat van seculier geloof, spirituele vrijheid en democratisch socialisme.

Hägglund analyseert allereerst het kapitalisme in een veel later stadium dan de meeste grotegeschiedenisauteurs, niet ten tijde van de agrarische revolutie, maar in de tijd van Marx zelf, tijdens de industriële revolutie, zo'n honderdvijftig jaar geleden. Hij bespreekt Marx' *Parijse manuscripten* uitvoerig. Hägglund hamert, de Duitse filosoof indachtig, keer op keer erop dat het kapitalisme de mens in de greep houdt én berooft van zijn tijd, het enige werkelijk menselijke 'bezit'. Dat is ingebakken in het systeem. Kapitaal onder het kapitalisme – in de kern de ideologie dat geld altijd méér geld moet opbrengen – is onophoudelijk op zoek naar extra meeropbrengst en noodgedwongen naar de tijd die zulks vereist, omdat de mens daarmee waarde kan toevoegen. Zo zal de mens, stelt Hägglund, zolang hij onder het kapitalisme leeft, primair focussen op meeropbrengst en rendement, secundair of soms zelfs pas tertiair op rechtvaardigheid of ecologische duurzaamheid.

Dat streven is niet louter voorbehouden aan de gulzige techondernemer, maar ook aan de verpleegkundige, leraar of agent. In de zorg werken mensen steeds meer om cliënten efficiënter (lees: sneller) te be-

handelen om meer (rendement of winst) uit hun werkuur te halen, wat ten koste gaat van hoe ze hun patiënten behandelen. Haast en aandacht gaan niet samen. In het onderwijs verdrukken de grotere werkgroepen de aandacht voor individuele leerlingen en worden kleine studierichtingen gesaneerd: kostenbesparing als verkapt rendement. De politiek werkt met quota, zogeheten 'prestatiecontracten', die stellen dat zoveel uren werk niet zo veel mogelijk veiligheid moeten opleveren, maar zo veel mogelijk rendement.

Deze terreur van de meeropbrengst of het rendement, vormt de bron van veel ellende, van administratieve rompslomp tot structurele socio-economische ongelijkheid en uitbuiting – en ook van misogynie en seksisme. (Al brengt Hägglund dit laatste zelf niet zo ter sprake, enerzijds omdat de hij mannelijk denken gelijkstelt aan denken, zo behandelt hij vrijwel uitsluitend mannelijke filosofen; anderzijds omdat hij juist geen intrinsieke verschillen tussen man en vrouw ziet. Dat wil zeggen, vrouwen lijden wellicht meer dan mannen onder het kapitalisme, bijvoorbeeld omdat ze vaker in het domein van de noodzakelijkheid dan dat van de vrijheid opereren, maar dat gradatieverschil lost op als het kapitalisme verdwijnt, dus wellicht dat hij dat punt daarom onbehandeld laat.) Hägglund hanteert de wet van de meeropbrengst, die hij uit Marx abstraheert, als politiek-filosofisch, socio-economisch en ecologisch argument tégen het kapitalisme: wie telkens meer wil produceren, vreet de eigen tijd én de planeet op. De filosoof zet het idee van de meeropbrengst zodoende nadrukkelijk niet in als historische verklaring voor het 'succes' van het kapitalisme, noch als een middel om misogynie en seksisme te begrijpen.

Toch kan Marx' wet van de meerwaarde ook een belangrijk onderdeel vormen van de grote geschiedenis van vóór de industriële revolutie. Juist door deze wet te koppelen aan de meerwaardepraktijk van het neolithicum (van 11.000 t/m ca. 3.000/800 v. Chr.). Misogynie is intrinsiek aan dat neolithische denkbeeld, dat ontstond door de fysieke verschillen tussen mannen en vrouwen en hun daaruit voortvloeiende opbrengsten

‘op het land’. Dit idee van een ongelijkwaardige arbeidsverdeling baarde het patriarchaat en het is binnen die vrouwonvriendelijke ordening dat het kapitalisme groot is geworden. Want hoewel het in principe onverschillig staat tegenover gender, hebben de patriarchale tendensen van het neolithicum veel van de kaders van het kapitalisme bepaald. Om dit te verduidelijken, moeten we terug naar de neolithische revolutie, die maakte dat de moderne mens de nomadische leefstijl losliet en zich permanent vestigde om akkerbouw en veeteelt te beoefenen.

3.

Alle grote geschiedenisboeken en audiocolleges stellen dat de vroegste moderne mens – de jager-verzamelaar genoemd, maar eigenlijk meer verzamelaar dan jager – tot tienduizend jaar geleden leefde met andere menssoorten. Vanuit Afrika waagden enkele van die eerste mensen, nomaden die afweken van hun route, de oversteek naar het Arabisch schiereiland en later naar Europa, India en Zuidoost-Azië. In warmere gebieden en tijden leefden ze van vis en vruchten, in koudere tijden en gebieden jaagden ze op mammoeten, rendieren en wisenten. Overal zochten ze naar groentes en wortels, zaden, vruchten en noten en eieren en insecten. De mannen jaagden, de vrouwen verzamelden, maar of mannen altijd meer foerageerden, valt te betwijfelen. Een mammoet tegen de vlakte werken is niet alleen levensgevaarlijk (die beesten waren gigantisch en, zodra bestookt met speren, buitengewoon humeurig), maar ook een enorme tijdsinspanning en niet altijd succesvol. Hoe dan ook, de opbrengst van al deze noeste arbeid was geen vetpot; zowel jagen als verzamelen was moeilijk en jagers en verzamelaars waren even belangrijk voor het dieet.

Waar ook ter wereld deze homo sapiens – de ‘verstandige’, ‘denkende’, of ‘wijze’ mens; dank, Carl Linnaeus – rondzwierf om levensmiddelen aan het land te onttrekken, welke voorouders hij ook had; het geheel

van alle bestaande mensen viel tot tienduizend jaar geleden uiteen in kleine groepen, die op dezelfde manier samenleefden. De karakteristieken van de groepsleden verschilden wellicht, maar het collectieve groepsgedrag uiteindelijk niet veel. Hun samenlevingsvormen kenden een biologische noodzaak: mensen besteedden een voornaam deel van de dag aan voedsel vergaren en ‘onderdak’ vinden (onder de sterren slapen is leuk en aardig voor een nachtje, maar om te overleven moet je toch echt een geschikte slaappleaats vinden).

Voor de vroege mens was het leven akelig, bruuat en kort. Kon de homo sapiens daaraan iets veranderen? Dan moest die een alternatief formuleren. Maar wie amper eigen voedsel verbouwt en nauwelijks voorraden kan meeslepen, is gedwongen om met draagbare werktuigen rond te trekken, telkens zoekend naar eten, levend van dag op dag. Bovendien, de lokale flora en fauna – te veel bomen, onregelmatige regenval – waren op veel plekken niet ontvankelijk voor een sedentaire levensstijl. Overleven betekende dus rondsjoouwen. En andersom.

De omwenteling kwam met de agrarische revolutie in de vruchtbare sikkkel (ha!) van het Midden-Oosten, dertienduizend jaar geleden, toen de homo sapiens al een kleine twintigduizend jaar de enige resterende menssoort was – en voltrok zich vierduizend jaar later ook in het Middellandse Zeegebied en nog eens vijfhonderd jaar later in Noordwest-Europa. Engeland ging pas ‘om’ rond 3.700 voor Christus. Jared Diamond beschreef het proces in het veelgelezen (ook geschiedenisstudenten laten zich graag verleiden door een smakelijke titel) en veelgeprezen *Guns, Germs, and Steel* (1997). Omgevingsverschillen gaven de doorslag, denk aan de aanwezigheid van koolhydraatrijke gewassen waarvan voorraden konden worden aangelegd, een klimaat dat die opslag mogelijk maakte (relatieve droogte!) en de beschikbaarheid van dieren die zich lieten domesticeren (alleen katten deden maar alsof). Steeds meer mensen bleven in de relatief droge gebieden van de riviervalleien om vee te houden en gewassen te verbouwen. Op andere gunstige plekken in de wereld, in China, Afrika, de Amerika’s en Azië, ontstond tegelijkertijd landbouw.

Irrigatie, metaalbewerking – de Kopertijd begon rond vijfduizend voor Christus – en handel volgden, evenals resistentie en uiteindelijk immuniteit voor veel ziekten endemisch voor landbouwdieren. Door bevolkingsgroei en voedseloverschotten konden mensen zich specialiseren, wat weer leidde tot sociale en technologische innovaties.

4.

De Deense-Franse econoom Ester Boserup (1910-1999), bekend van de haar naar vernoemde theorie die stelt dat bevolkingsgroei de intensiteit van landbouwkundige productie opdrijft, waardoor het malthusiaans plafond (beschikbaar land beperkt de bevolkingsgroei) telkens ophoogt, kwam als eerste met de zogenaamde *plough hypothesis*.⁴ Mannen, met hun sterkere bovenlijven, haalden meer rendement van het veld dan vrouwen omdat ze de ploeg konden besturen. En omdat de neolithische mens alleen tijd had om waarde toe te voegen, was dat de mannelijke meerwaarde: ze kwamen met os en ploeg ‘beter tot hun recht’ doordat ze zwaarder bovenlijfwerk konden verrichten. Een gemiddeld ‘mannelijk’ uur op het land – van ploegen tot zaaien, dorsen en graven – bracht zo meer op dan een ‘vrouwelijk’ uur. De bovenlijfverschillen laten zich bovendien amper nivelleren door training en worden ook niet kleiner naarmate mannen ouder worden.

Nog een lichamenlijk verschil. Een zwangere vrouw die daarna borstvoeding gaf, was enkele maanden minder mobiel en kon wel wieden en graven, maar niet uren ploegen. Bovendien kon de mens abstract nadenken, in taal spreken, verhalen verzinnen. Zo had de natuur – zo leek het – bijvoorbeeld de vrouw als de verzorger van kinderen bedoeld: waarom droeg ze anders de baby in haar buik en vulden haar borsten zich met melk? Fysieke verschillen werden zo voorzien van een narratief en bepaalden wie welke ‘rol’ kreeg. Wieden kost tijd, maar amper materiaal – ploegen, daarentegen, vereist veel kracht en kostbare investeringen: een

os, een span, een ploeg etc. Zo delfde vrijheid het onderspit tegenover de noodzakelijkheid van de meeropbrengst.

5.

De Brits-Amerikaanse historicus David Christian, bedenker van de term *Big History*, schrijft in *Maps of Time* (2005) dat de moderne mens meer dan negentig procent van diens geschiedenis als jager-verzamelaar leefde. Enkele toevallige omstandigheden – de agrarische revolutie, het krachtsverschil tussen man en vrouw, dat vrouwen en niet mannen kinderen dragen – bepaalden bij de omwenteling van jager-verzamelaar naar teler-oogster-melker de verdere rolverdelingen. De man werkte voortaan ‘buitenshuis’, de vrouw ‘binnenshuis’. Dat wil zeggen, ze werkten waar hun inspanningen een duidelijke meeropbrengst hadden: een man rendeerde buitenshuis beter dan binnenshuis en door specialisatie haalden vrouwen al snel binnenshuis meer rendement, al had hun werk – huishoudelijke taken en kindercare – geen ‘landbouwopbrengst’. Niet veel eerder was deze verdeling veel diffuser geweest, een significant gedeelte van de calorieopbrengst van het dieet van de jager-verzamelaar werd gehaald uit door vrouwen verzameld voedsel.

Aanvankelijk was meeropbrengst van levensbelang. Een slechte oogst betekende honger en honger betekende, mogelijk, de dood. (Bot) onderzoek, schrijft ook de Israëlische Yuval Noah Harari in *Sapiens*, toont aan dat vlak na de agrarische overgang mensen iets minder gezond werden en korter leefden en dat de wereldbevolking groeide.⁵ Zo was het op den duur niet meer mogelijk terug te keren naar de oude nomadische levensstijl. In de begintijden van de agrarische revolutie, zonder machines en een groeiende populatie, is zelfs aan te nemen dat de meeropbrengst van ‘mannelijke’ uren noodzakelijk was om het voortbestaan van de soort te garanderen.

Het is begrijpelijk dat tijdens de neolithische ommezwaai de sterkste landbewerkers, voornamelijk mannen, het meeste aanzien genoten. Wat niet geheel duidelijk is, is waarom mannen ook naderhand op andere maatschappelijke vlakken de meeste macht vergaarden: waarom waren op heel veel plekken vooral mannen priesters, politici, edellieden? (Toentertijd behaalde een bisschop ook geen hemelbestormend rendement wanneer je die een dagdeel voor een ploeg bond.) Zelfs als je in ogeschouw neemt dat de meeste mannen individueel sterker waren, is dat lastig te verklaren.

Het is wel voorstelbaar, na lezing van het werk van de Franse antropoloog Claude Levi-Strauss (1908-2009), dat tijdens de ontwikkeling van deze nieuwe maatschappij steeds 'vrouwelijker' activiteiten 'ontstonden', die een nieuwe dynamiek tussen de seksen bestendigden en een machtsstructuur in het leven riepen: die van hogergeachte en vergoede (mannelijk) en lagergeachte en vaak onvergoede (vrouwelijk) arbeid.

Verder gingen mannen waarschijnlijk steeds meer belang hechten aan hun werk als onderdeel van hun 'identiteit', en deze als vaststaand gepercipieerde maar in feite contingente historische verschillen tussen de man en de vrouw werden steeds dwingender werden gemaakt. Deze ideeën over de menselijke identiteit en genderrollen werden niet enkel sociocultureel gevoed, maar ook socio-*economisch*-cultureel: zelfs als een man of vrouw liever iets anders deed, dwong het patriarchaat hem of haar, gestoeld op de dynamiek 'van het veld', tot een deelname waar hun opbrengst – gemiddeld genomen – de meeste meeropbrengst genereerde. Als het moest met behulp van verboden, diefstal of geweld. Door onderdrukking, dus. (Geen onderwijs, geen toegang tot bepaalde banen, geen recht op bezit.) Vrouwen werden steeds afhankelijker van mannen, verwerden langzaam tot hun bezit en ruilwaar. Met 'waar' kan de bezitter bovendien doen wat hij wil: dochters werden uitgehuwelijkt, vrouwen hadden thuis te kampen met mannelijke agressie.⁶ Gaandeweg breidde de mannelijke overheersing van vrouwen zich uit

van fysiek naar fysiek én cultureel. De obsessie met meeropbrengst onderwaardeert niet alleen al het zorgwerk dat vrouwen verrichten: het negeert het bewust, ontdoet het van ‘waarde’.

Natuurlijk, deze historische trend is versimpeld doorgetrokken en lijkt aldus soort van onvermijdelijk. In de laatste zes-, zevenhonderd jaar kende Europa echter diverse opstanden en revoluties. Die gingen in tegen de factoren waarop de machtsverdeling was gebaseerd. Ten eerste, (geërfd) kapitaal. Arbeiders die sterker waren dan de fabriekseigenaren, verdienden toch minder; koningen die de hele dag weinig meer uitspookten dan jagen en hun tronie poederen, genoten meer aanzien dan de ridders die in hun naam op het slagveld blubberslurpend stierven met een spies tussen de ribben. Ten tweede, politieke vertegenwoordiging, die weer samenhang met bezit en (sociaal) kapitaal.

Zo werd voor de mens – van fabrieksarbeider tot -eigenaar, van koning tot lakei – bepaald hoe hij tijd spendeerde: aan de hand van kapitaal en waar dat het beste rendeerd, gegeven iemands uitgangspositie binnen een samenleving. Voor de bezittende klasse was dit uiteraard anders dan voor een land-, en later, fabrieksarbeider. En voilà, daar verschijnen Marx en de grote geschiedenis weer ten tonele.

6.

Ongeveer zesduizend jaar na de landbouwrevolutie is de dynamiek van het veld, tussen de seksen, nog steeds dominant en de verdeling grotendeels hetzelfde, onverminderd wegen bepaalde belangen – winst, winst, winst, de man is ‘belangrijker’ dan de vrouw – zwaarder dan andere, zoals vrijheid, gelijkheid en gemeenschappelijkheid. Zelfs nu de landbouw voor een groot deel machinaal is geworden en de economie veel gedifferentieerder, houden deze scheve verhoudingen tussen man en vrouw stand. De verschillen tussen de samenlevingen van de neolithische revolutie en die van het huidige neoklassieke economisch libe-

ralisme zijn talrijk, maar ook binnen het kapitalistisch systeem kunnen mannen – door bijvoorbeeld ongelijke beloningen en recentelijk door ongelijke toegang tot onderwijs – meer geld verdienen. Wie vrouwen uitsluit van studie, stemrecht en politieke partijen en genootschappen garandeert dat ze buitenshuis niet zullen renderen, of in ieder geval niet beter dan een man, en binnenshuis niets kosten, zorgt ervoor dat hun meeste waardevolle toegevoegde waarde thuis is, in de vorm van onbetaalde (zorg)arbeid. En hoe meer vrouwen, hoe meer de totale productie – praktisch kosteloos – kan blijven stijgen.

Dit alles lijkt door de hedendaagse vrouwelijke participatie op de arbeidsmarkt te tot het verleden behoren, maar laat ik een recent voorbeeld geven. Twee vrienden van mij wonen in New York en hebben een kind. Het kinderdagverblijf kost meer dan de vrouw verdient, maar minder dan wat de man binnenhaalt. Dat betekent dat, economisch gezien, de vrouw beter kan thuisblijven om voor het kind te zorgen. Uiteraard is dit voorbeeld anekdotisch bewijsmateriaal, maar het is verankerd in de cijfers, die keer op keer uitwijzen dat vrouwen minder verdienen, meer onbetaald werk verrichten (zorgfunctie binnen het gezin, maar ook voor de eigen ouders) en dat het systeem ze heeft vastgenageld waar ze het ‘beste’ renderen.

Niet sputteren nu, alsjeblieft, omdat dit louter het buitenland zou betreffen: de wet van de meeropbrengst geldt ook in Nederland. Hoewel we onszelf graag zien als verlicht, tolerant en progressief, is het zo dat ook hier het kapitalisme vrouwonvriendelijk opereert. Ook in Nederland verdienen mannen voor hetzelfde werk meer dan vrouwen (of, misschien beter: vrouwen verdienen voor hetzelfde werk minder dan mannen), ook hier hebben mannen korter zwangerschapsverlof (of: ook hier zitten vrouwen langer thuis) en ook nemen meestal vrouwen de onbetaalde zorg voor borelingen, kinderen en zieke ouders voor hun rekening (wat in de sociologie ‘het goededochtercomplex’ heet). Ook hier geldt: als je vrouwen onbetaald werk laat doen, kost je dat niets – bovendien levert diezelfde arbeid mannen ook niets op. Dat willen de

meeste mannen dus niet, zo'n stapje terug doen. De meesten vinden hun privileges te waardevol, raakten daaraan te zeer gehecht. En mensen vinden het lastig af te staan waaraan ze hechten. Dat geldt ook voor veel vrouwen die 'de top' weten te bereiken, overigens.

7.

Het is indringend: als een vrouw de baas wordt, denkt ze vaak niet anders dan mannen-met-macht. Veel vaker denken en opereren deze vrouwen – van Margaret Thatcher tot Edith Schippers – net als de mannen. Ze vertegenwoordigen een dominante manier van (klasse)denken, niet een onderdrukte bevolkingsgroep waarvan ze op basis van hun gender eventueel tot zouden kunnen behoren. Als vrouwen in het kapitalisme meespelen, doen ze dat dus binnen de structuur van dat systeem, onder Marx' meerwaardeconcept. Dat handhaaft het vrouwonvriendelijke van het systeem.

Heden ten dage besteden mensen in het Westen niet langer hun tijd aan overleven (uitzonderingen zoals momenteel de Oekraïners daargelaten), noch aan huishouden; ze houden dus tijd 'over'. De wet van de meerwaardeopbrengst legt echter vrijwel meteen weer een claim op die vrijgekomen tijd. Zolang dat gebeurt, is het overdenken en realiseren van verandering lastig, want de meeste alternatieven draaien nu juist niet om rendement, maar om duurzaamheid en bestendigheid – bij uitstek waarden met een langetermijnwinst die directe verlangens niet bevredigt. Het rendementsdenken overschrijft bovendien, ook te midden van de klimaatinstorting en massa-extinctie die ons treft, nog steeds de meeste andere menselijke principes en waarden. Teneinde toegang te krijgen tot de materiële middelen en de onderwijsvormen die mensen in staat stellen de vraag te beantwoorden wat ze (anders) moeten doen met hun tijd, is het van belang het domein van de noodzakelijkheidsarbeid klein te houden en dat van de sociale vrijheid te vergroten. Dan hoeft hard werken

niet problematisch uit te pakken; de noodzakelijke variant niet, want die is gewoonweg noodzakelijk (om te overleven), en die vrije variant niet, ‘vrij’ omdat het een keuze is, en vrij omdat de opbrengst van die activiteiten voor ons in die activiteiten zelf ligt besloten (het ‘doel op zichzelf’): gedichten schrijven we omwille van de poëzie. Het probleem is de alles overschrijdende obsessie van het kapitalisme met rendement: iedereen die meespeelt, is tot een kleine ondernemer gemaakt, die onophoudelijk zoekt naar de heilige graal van de meerwaardeopbrengst: meer (groei!), meer (omzet!), meer (winst!).

8.

Verandering van de positie van de vrouw vereist emancipatiebewegingen, waarin burgers zich verenigen in pressiegroepen op basis van politieke-filosofische opvattingen. Een opvatting is dat de oplossing voor de ongelijkheid tussen mannen en vrouwen (en LGBTQ+-mensen) bestaat uit het gelijktrekken van beloningen, vergoedingen, vakantie-dagen, verlofdagen etc. Als alles wordt gelijkgetrokken, kan iedere man of vrouw zelf bepalen wat hij wil. Psychologisch gezien is de uitvoering van dit idee ingewikkeld, omdat mannen dan zouden moeten inleveren op hun beloning (of die van vrouwen moet omhoog, maar de vraag is of dat ‘te betalen is’ of dat dan de stijgende arbeidskosten niet tot meer werkloosheid zullen leiden), maar zoals gezegd: onder het kapitalisme is de mens niet ‘geprogrammeerd’ om in te leveren. (De minderbroeders waren een welhaast onnatuurlijk stelletje.)

9.

Je hoort weleens zeggen: het kapitalisme *is* het patriarchaat, want het is bedacht en ontwikkeld door mannen. Volgens mij is dat te intenti-

oneel gedacht. (Ook als je bedenkt hoeveel mannelijke arbeiders in de negentiende eeuw slachtoffer werden van verschrikkelijke arbeidsomstandigheden.) De ontwikkeling van het kapitalisme was een samenloop van omstandigheden met reële gevolgen, die mannen in bepaalde opzichten bevoordeelden (het patriarchaat en het kapitalisme kennen natuurlijk ook nadelen voor mannen, maar die nuancering kan elders worden uitgewerkt). De Duitser Friedrich Engels (1820-1895), vriend, mecenas en coauteur van Marx, tevens een van de eerste moderne, mannelijke feministische denkers, had gelijk toen hij over de gevolgen van de meeropbrengst nadacht en een verband vaststelde tussen aan de ene kant de economische en politieke macht van mannen en aan de andere kant de vrouwelijke vrijheid en seksualiteit. Vrouwen werden ‘omvergoorpen’, teruggebracht tot huishoudelijke hulpen, tot lustbevredigers en ‘instrumenten voor de productie van kinderen’.⁷ En dat allemaal voor marginale kosten: de man heeft al een huis, de man heeft al een bed; voor de huishoudelijke werkzaamheden wordt niet betaald, voor de seks evenmin etc. Aangezien de man aan de kant van de meeropbrengst staat, omdat hij daar bezittingen en vermogen opbouwt, geniet hij de macht. Zelfs binnenhuis. Bijkans worden de vrouw en het gezin zo eigendom van de man, kapitaal op zoek naar rendement. Zo’n huwelijk op economische voorwaarden is de overwinning van mannelijk, particulier eigendom op gemeenschapsgoed.

Dit is de patriarchale invulling van het kapitalisme: mannen hebben gevestigde belangen in het systeem en ze treden veelvuldig op als agressor tegen en als onderdrukker van vrouwen, de dubbele standaard van de seksuele moraal is een vruchtbare bodem voor verdere legitimering van alle onderdrukking en gruwelijkheden.

De Australisch-Amerikaanse historicus en feminist Gerda Lerner (1920-2013) beschrijft in *The Creation of Patriarchy* (1986) dat in het oude Mesopotamië – gelegen in de vruchtbare sikkels, een van de eerste plekken waar mensen zich permanent vestigden – het belangrijk was om als vrouw als maagd in het huwelijk te treden, en dat na de huwelijksvol-

trekking haar bewegingsvrijheid zeer werd beperkt.⁸ Immers, het was voor een man een investeringsverlies als zijn vrouw een buitenechtelijk kind kreeg; de winst, te weten: het kind, kwam niet in de boeken van de echtgenoot te staan, terwijl hij wel in de moeder had 'geïnvesteed'. Dus besloot de man voor het alternatief met – voor hem – het grootste nut: de optimale meerwaarde. Zijn vrouw beschouwde hij dus als bezit, als een productiemiddel, waaruit hij rendement moest halen.

Samengevat: het kapitalisme sloot aan bij het patriarchaat, dat zelf weer wortels had in de neolithische revolutie. De vruchtbare grond van de halve sikkel en de opkomst van de ploeg en het ontstaan van wet van de meeropbrengst op het land, hangt samen met seksisme en misogynie. Vrouwen waren letterlijk 'minder waard'. Dit dessin werd aan het begin van de moderne maatschappij in het sociale weefsel gestikt. Door de agrarische revolutie ontstond een asymmetrie tussen de opbrengst van mannelijke en vrouwelijke arbeid, dat voedde het idee van de mannelijke meerwaarde. Het kapitalisme schoot weer wortels in dit patriarchaat, groeide langzaam uit tot de enige boom in het bos der ideologieën.

Toen het meerwaardeconcept de centrale these werd van het kapitalistische denken, koppelde het zich aan het meerwaardeconcept van het patriarchaat; een denkbeeld dat vervolgens weer voortkwam uit de praktijk van het neolithicum. Het ene idee versterkte het andere, vrouwen werden zowel in het neolithicum als onder het kapitalisme kleingehouden. De belangrijkste vraag was telkens weer: waar rendeert 'mijn' inzet maximaal? Ook in concurrentieopzicht met vrouwen. Nog steeds is het zo dat als vrouwen in groten getale in een economische sector gaan werken, de vergoeding omlaaggaat en de sector aanzien verliest. Het kapitalisme stemt daardoor naadloos overeen met de scheve verhoudingen van het patriarchaat en het neolithicum, immers, werk gedaan door mannen wordt hoger gewaardeerd, zelfs als het in de letterlijke zin niet 'meer' opbrengt dan het vrouwelijke equivalent (een leraar leert leerlingen niet meer dan een lerares).

Zo'n definitie van het kapitalisme, als een obsessie met rendementsmaximalisatie, kan het laten lijken alsof deze ideologie is afgestemd op de biologie van de mens. Voorafgaand aan het kapitalisme vroeg de jager-verzamelaar zich immers ook af waar inzet maximaal zou renderen. Maar ik wil juist niet suggereren dat deze denkwijze 'in onze natuur' ligt besloten, niet omdat dit problematisch zou uitpakken voor mijn argument, maar omdat ik denk dat deze vorm van denken contextafhankelijk is. Als jager-verzamelaar kon deze inzetmaximalisatie soms letterlijk het verschil maken tussen leven en dood. Hetzelfde kan niet worden gezegd voor hedendaagse durfkapitalisme of de structurele inkomensverschillen tussen mannen en vrouwen in zo veel verschillende economische sectoren. In de jaren zeventig en tachtig van de vorige eeuw, schrijft Manvir Singh, een cognitief en evolutionair onderzoeksantropoloog, noteerden antropologen die in kleinschalige, niet-industriële samenlevingen werkten nauwkeurig wat mensen de hele dag deden. Een van de meest populaire activiteiten? Niets doen. Als doel op zich.⁹

Het fysiologische verschil tussen mannen en vrouwen verklaart, in combinatie met de landbouwrevolutie, voor een deel waarom de wereld tegenwoordig in elkaar zit zoals-ie zit. Tegelijkertijd hebben moderne technieken dit landbouwopbrengst-'voordeel' in de loop van twintigste eeuw zo goed als ongedaan gemaakt, evengoed geldt dat voordeel hoe dan ook niet voor hedendaagse economische sectoren; alleen bezien vanuit de eerst noodzakelijke en later gekozen obsessie van de meeropbrengst onder het kapitalisme én het daaruit voortkomende idee dat vrouwen gelden als minder waardevol omdat ze minder opbrengen (te wijten aan dat de dynamiek ten tijde van het neolithicum en kapitalisme is geborgen door het patriarchaat), is te begrijpen waarom kapitaalbezitters allereerst zoeken naar het hoogste (gepercipieerde) rendement voor dat kapitaal en daarna pas – eventueel! – gaan kijken naar de deugzaamheid van hun keuzes. De schoorsteen moet vooral blijven

roken, wellicht dat je later kan bekijken wat je eigenlijk precies in vlammen laat opgaan.

10.

Het probleem van het kapitalisme is dat het de mens niet verstandig, rationeel of wijs maakt, maar onverschillig voor seksisme en misogynie, een wezen dat zich blind staart op de mogelijke gelukzaligheid van moderne consumptiegoederen, aangeschaft met geld verdiend binnen het kapitalisme, op basis van het meerwaarde-opbrengstprincipe. In plaats van een herijking van het kapitalisme binnen het eigen systeem is, denk ik, een omwenteling nodig om die instelling te ontwortelen. Simpelweg gesteld, het systeem moet anders prioriteren door meeropbrengst vreselijk ondergeschikt te maken aan het algemeen belang en welzijn.

Zo'n uitgangspunt is natuurlijk lastiger te definiëren dan dat van de meeropbrengst, wat het direct gecompliceerder maakt en lastiger te verwezenlijken. Maar geschiedenis in het groot schrijven betekent ook de toekomst vormgeven en radicaal antwoord durven geven op de vraag wie we willen worden – en waar we heen willen.

De groepen homo sapiens die op elke leefbare plek opnieuw de ecologie verstoorden, waren zich waarschijnlijk niet bewust van de omvang van hun ontwrichting. Dat valt echter niet vol te houden voor vrouwonvriendelijkheid en seksisme. Misogynie is sinds de landbouwrevolutie een hardnekkig element van het menselijk denken. Het kapitalisme houdt deze patriarchale verhouding, ontstaan in het neolithicum, in stand. Sterker, als een historische kracht bouwt het die sociale structuren steeds verder uit; ook in de eenentwintigste eeuw is het dagelijks en overal aan de orde. Met andere woorden, wie niet gelooft in de wreedheid van de ene mens jegens de andere, wie dus niet gelooft in de huidige verhoudingen tussen mannen en vrouwen, en het gegeven dat mannen op zo veel plekken gelden als 'meer waardevol' dan vrouwen, zal zich

of binnen het kapitalisme tegen de wet van de meeropbrengst en diens uitwasemen moeten gaan verzetten óf andere leefsysteemen onderzoeken. Meegaandheid met het huidige systeem, uit gemakzucht, luiheid of opportunisme, is dan niet houdbaar – of in ieder geval niet met een emancipatorische bijdrage te verzoenen.

Met dank aan Clé Lesger

NOTEN

- 1 Peter Giesen, ‘Digitale dictaturen. Een grote nutteloze klasse biologisch verbeterde rijken. Dit kan er gebeuren volgens Yuval Noah Harari’, *de Volkskrant*, 31 augustus 2018.
- 2 Maarten van Rossem, *Geschiedenis in het groot* [luisterboek] (2007).
- 3 Manvir Singh, twitter.com/mnvrsngh/status/1510978995269029888.
- 4 Ester Boserup, *Woman’s Role in Economic Development* (Earthscan; Londen, New York, 1970).
- 5 Yuval Noah Harari, *Sapiens. Een kleine geschiedenis van de mensheid* (Thomas Rap; Amsterdam, 2020).
- 6 Gayle Rubin, ‘The Traffic in Women’, in: *Deviations. A Gayle Rubin reader* (Duke University Press; Durham, 1975).
- 7 Friedrich Engels, *The Origin of the Family, Private Property and the State* (1884), p. 132.
- 8 Gerda Lerner, *The Creation of Patriarchy* (Oxford University Press; Oxford, 1986).
- 9 Singh, *ibidem*.

lees het nieuwe nummer

Auteurs in dit nummer

SARAH ANDREA DESPLENTER (1958) – Schrijfster. Publiceerde ook in *De Gids*. Studeerde Romaanse filologie aan de Universiteit Gent. Was lector aan de Arteveldehogeschool Gent. Werkt aan een verhalenbundel en een eerste roman.

CHARLOTTE GOULMY (1969) – Docente Frans. Schrijft regelmatig bijdragen voor Beroepseer.nl. Publiceert deze maand in de *Hollands Maandblad*-reeks *Renate Rubinstein herontdekt: vier biografische essays*.

HANNIE GROEN (1938) – Schrijfster, dichtster. Debuteerde in 1974 met de bundel *Lichtdrukken*. Prozadebuut: *De Slavische mars* (1985). Publiceert in het *Vriendenjournaal* van het Van Abbemuseum.

EDWIN DE GROOT (1963) – Dichter en redacteur van *ensafh*, online tijdschrift voor hedendaagse Friese literatuur. Won voor Friestalige gedichten meerdere malen de Rely Jorritsmaprijs. In de zomer van 2022 verscheen de vijfde bundel: *Neus tegen het glas*.

BERRY DE HAAS (1976) - Beeldend kunstenaar. Studeerde aan de Hogeschool voor de Kunsten Utrecht. Zijn werk focust op landschap, schaalbeleving en plaatsbepaling – berrydehaas.nl

JAN PRINS VAN HANNING (1941) – Gepensioneerd leerkracht voortgezet onderwijs. Schrijft korte verhalen en gedichten, ook in Gronings dialect. Publiceerde drie bundels: *Inspiratie van weleer* I-III.

PHILIP HUFF (1984) – Schrijfster, regisseur. Ontving de Hollands Maandblad Schrijversbeurs 2010-2011 (*proza*). Schreef o.m. de romans

Niemand in de stad (2012) en *Wat je van bloed weet* (2022). Aankomend najaar verschijnt een nieuwe film: *Het kamp*.

ALEXANDER RINNOOY KAN (1949) – Emeritus hoogleraar UVA. Was onder meer rector magnificus van de Erasmus Universiteit, voorzitter van VNO-NCW en SER, lid van de raad van bestuur van ING en Eerste Kamerlid voor D66. In 2018 verscheen *Bordjes duiken* – alexanderrinnooykan.nl

DELPHINE LECOMPTE (1978) – Won met haar debuutbundel *De dieren in mij* (2009) de C. Buddingh'-prijs. *Dichter, bokser, koningsdochter* (2015) werd genomineerd voor de VSB Poëzieprijs. Nadien verschenen onder meer *Western* (2017) en *Vrolijke verwoesting* (2019) en in 2021 twee prozaboeken: *Beschermvrouwe van de verschoppelingen I en II*. Schrijft verder sinds de zomer een wekelijkse column voor *Humo*.

FROUKJE VAN DER PLOEG (1974) – Dichter en schrijver. Publiceerde o.m. de dichtbundels *Dit is hoe het ging* (2016) en *Nachtvangst* (2020). Won de Hollands Maandblad Schrijversbeurs 2004-2005 (*poëzie*).

MARC TRITSMANS (1959) – Publiceerde talrijke dichtbundels, waaronder *Studie van de schaduw* (2010) (Herman de Coninckprijs 2011) en *Het zingen van de wereld* (2017). In oktober 2020 verscheen een dertiende bundel: *Alles is hier nog*.

HOLLANDS Maandblad

Redactie: David Garvelink

Redactieraad: Gerard van Emmerik, Beatrijs Ritsema, Mark Boog en Merijn de Boer

Vormgeving: Steven Boland

Correctie: Tessa Sparreboom

Copyright: Auteursrecht voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt, door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Deze uitgave werd mede mogelijk gemaakt door subsidie van het Nederlands Literair Productie- en Vertalingenfonds, thans Nederlands Letterenfonds.

Nederlands
letterenfonds
dutch foundation
for literature

Redactiesecretariaat: Hollands Maandblad • Postbus 59.752 • 1040 LG Amsterdam •
Tel. 020-6175955 • info@hollandsmaandblad.nl (niet voor kopij)

Ingezonden bijdragen worden niet retour gezonden, u krijgt antwoord per e-mail.

Uitgever: Stichting Hollands Maandblad, p/a Bilderdijkkade 63-b • 1053 VJ Amsterdam

Abonnementen: 12 nummers per kalenderjaar, prijs per jaargang € 92,50 •

Proefabonnement (3 nummers) € 27,50 Abonnementen die niet één maand voor afloop van de abonnementsperiode zijn opgezegd, worden automatisch verlengd

Opgave: S.P. Abonneeservice • Postbus 105 • 2400 AC Alphen aan den Rijn.

Telefoon tijdens werkdagen van 9.00-17.00 uur: 088-1102052.

Een acceptgiro voor betaling volgt

Losse nummers: € 7,95 • dubbelnummers € 9,90 • Verkrijgbaar bij de boekhandel of door bestelling via www.hollandsmaandblad.nl dan wel per mail: HollandsMaandblad@spabonneservice.nl